

УДК 159.9.

ДВОРНІЧЕНКО Лариса Леонідівна

*кандидат філософських наук, доцент кафедри практичної психології
Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка*

ФІЛОСОФСЬКО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОФЕСІЙНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ ТА САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В СУЧАСНОМУ СВІТІ ПРАЦІ

У статті аналізуються можливості функціонального діапазону профорієнтації як складової стратегії життєтворчості особистості. Зазначається, що сучасна профорієнтація виконує функцію соціальної терапії, необхідної для виживання і адаптації людини в нових соціальних реаліях. На цій підставі обґрунтовуються екзистенційно-прагматичні стратегії профорієнтації. Розкриваються наслідки динамізації вибору та зміни професії, як фактора який суттєво впливає на якість життя людини. Підкреслюється необхідність формування принципово нової системи профорієнтації, а також можливостей прогнозування перспектив майбутнього життя.

Ключові слова: професійна орієнтація особистості, самореалізація, мистецтво жити, життєтворчість, світ праці.

Постановка проблеми. Стрімкість і системність соціальних змін сучасного суспільства підвищує нестабільність, невизначеність і непередбачуваність життя пересічної людини та потребує переосмислення проблем професійної орієнтації і переорієнтації особистості у контексті людинознавчих наук.

Не дивлячись на те, що правильний вибір професії є основою підготовки людини до життя у нових економічних умовах, системного аналізу цього питання ще не існує. Відсутні нові теоретичні обґрунтування проблем профорієнтації та переорієнтації з урахуванням тих процесів, що відбуваються як у суспільстві так і у світі праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження визначення особистості на своєму життєвому шляху має глибокі коріння. Так, проблема покликання, призначення,

самоздійснення людини є наскрізною в німецькій класичній філософії. Особливе значення для цієї праці мали ідеї Канта, Гегеля, Фіхте, а також класична і посткласична версії ідеї університету.

Значний поштовх для дослідження профорієнтації в єдності її освітнього і соціально-антропологічного вимірів дали праці Ж.-Ж. Руссо, Й. Песталоцці, Г.С. Сковороди. Розвиток їхніх ідей у реаліях індустріального суспільства представлено у працях М. Вебера, А. Макаренка та В. Сухомлинського.

За радянські часи проблема профорієнтації була однією з центральних у педагогічних дослідженнях. Це було пов'язано з необхідністю підготовки робітничих кадрів. Тому головною метою того періоду розробки проблем профорієнтації був пошук ефективних способів налаштування юнаків та дівчат на вибір саме робітничих професій. Теоретичне обґрунтування подібної моделі забезпечили насамперед класики вітчизняної педагогіки А.С. Макаренко та В. О. Сухомлинський. Крім того вагомий внесок зробили вітчизняні та російські теоретики, зокрема Є. Головаха, Е. Зеєр, С. Іконніков, Є. Клімов, Г. Костюк, В. Моляко, В. Моргун, І. Надольний, К. Платонов, М. Пряжніков, Л. Сохань, Б. Федорішин, В. Шубкін, Г. Чередниченко, С. Чистяков та ін.

Останнім часом проблема вибору професії в різних ракурсах привертає увагу українських дослідників. Можна відзначити теоретичні розробки в працях таких вчених, як В. Андрущенко, В. Аза, С. Клепко, В. Кремень, М. Михальченко, В. Огнев'юк, М. Перепелиця, В. Пилипенко, А. Ручка та ін.

Однак окремо хотілось зазначити, що проблема профорієнтації та професійної самореалізації особистості в сучасному світі не може розглядатись абстрактно, вона потребує врахування сучасних соціокультурних контекстів. Тут передусім треба назвати соціально-філософські, соціально-антропологічні і філософсько-освітні концептуалізації нової соціальної і культурної реальності, яка не може існувати без ризиків. Серед них значну роль відіграли теоретичні розвідки У. Бека, Е. Гіденса, М. Дугласа, М. Култаєвої, Н. Лумана, та ін., де також

аналізуються зміни світу праці у добу глобалізації, які треба розглядати як виклик сучасній освіті.

Разом із тим, аналіз наявної літератури показує, що не зважаючи на досить помітну кількість публікацій, є низка проблем, які потребують поглибленого аналізу. Серед них систематизація складових профорієнтації в сучасному суспільстві, систематизація факторів, що впливають на вибір професії саме у добу соціальних змін. Недостатньо розробленою є проблема підвищення ролі освіти серед факторів, що впливають на вибір професії в юнацькі роки і на готовність особистості до даного вибору протягом життя.

Тож **мета даної статті** – на підставі системно-теоретичного аналізу розкрити особливості та людинотворчий потенціал профорієнтації в сучасному суспільстві, виявити роль і місце профорієнтації в системі сучасної освіти в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Реалізація особистості в праці є процесом досить складним та потребує вибудовування «професійного життєвого шляху» (Є. Клімов). Надзвичайно важливим чинником цього процесу є орієнтація у світі професій сучасного світу. Враховуючи того факту, що протягом багатьох тисячоліть, людина як біологічна істота, залишалася майже незмінною, хоча світ професій постійно змінюється, можна припустити, що природні передумови трудової діяльності досить універсальні, професійно нейтральні та пластичні, що дозволяє опановувати людині досить широким спектром професій. Слід зазначити, що в історії розвитку розподіл праці на професійні види діяльності спостерігалось ще до нашої ери у Єгипті, Давній Греції, Римі та інших розвинених державах. Але суттєва диференціація праці відбулася в епоху промислової революції. Подальший науково-технічний прогрес та виникнення інформаційних технологій сприяли виникненню та значному оновленню номенклатури професій. Так, єдиний тарифно-кваліфікаційний довідник об'єднує приблизно 7 000 професій та спеціальностей. Ці документи відображають ситуацію, що склалася в процесі укладання, однак, коли

довідники потрапляють до магазинів, вони вже потребують корегування через динамічність світу професій.

Слід звернути увагу на той факт, що в сучасних соціокультурних умовах змінюються навіть назви тих професій, які сягають корінням сивої давнини. Адже є такі назви професій, у межах яких відбулися значні модифікації (наприклад, провідник пасажирського вагону, овочівник, діловод), але попит на них високий, тому нова назва посприяє підвищенню її престижу серед широких верств населення. Зокрема, модифікації вже відбулися з назвою такої професії, як продавець. Сислове і функціональне навантаження зберігають такі сучасні професії як менеджер з продажу, маркетолог, логіст тощо. На нашу думку, професія продавця виразно демонструє розширення вертикального й горизонтального вимірів професійної самореалізації, сприяє формуванню вертикальної плюральної професійної ідентичності та закладає умови для постійної переорієнтації в межах даної професії.

Професія, якщо її розглядати з позицій природної настанови, має амбівалентні семантики. Вона є водночас як примусом, так і покликанням. Ці смисли в різних співвідношеннях є показником якісної характеристики професійної самореалізації особистості у світі праці. Професійна орієнтація в сучасному суспільстві, яке влучно називають суспільством ризику (У. Бек), відрізняється від її професійних приписів у домодерному суспільстві, спрямовуючи людину на здійснення вільного вибору. При цьому догматизація змісту професійної орієнтації та її жорстко закріплена інтенціональність здатні перетворити її на освітній, культурний і соціальний дезорієнтири. Феноменологія і онтологія професійного життя дають можливість розглянути професійну самореалізацію особистості як кар'єрне зростання з більш-менш вираженою динамікою.

Особливо важливою для розробки методологічних засад сучасної профорієнтації є настанови трансформативної феноменології та відповідної антропології, що розглядає людину як таку, що має постійно змінюватися і робити антропотехнічні вправи, щоб бути готовою до змін. На це,

зокрема, звертає увагу відмий сучасний культуролог та філософ П. Слотердайк. Він описує комплекс феноменів, притаманних суб'єктивному аспекту професійного світу сучасної Європи як «європейський тренувальний табір», де успішність стає критерієм добropорядного життя [7, с. 524]. Семантика професії доповнюється, а нерідко й замінюється семантикою кар'єри, професійного менеджменту, добробуту.

Ефективна профорієнтація та перспектива професійної освіти в динамічному суспільстві ризику передбачає здійснення селекції професій, конструювання освітньо-професійної реальності. Суттєву роль у професійній орієнтації відіграють не тільки інституалізовані та цілеспрямовані чинники, а й безпосереднє життєве оточення, батьки, засоби масової комунікації. Також відсутність стабільності у житті сучасної людини, невпевненість у завтрашньому дні, страх втрати роботи та інші обставини світу праці, формують нове кліше професійного вибору. З одного боку, з'являється потреба у нових професіях, з іншого, відбувається зміна традиційних стереотипів, щодо престижності та суспільної значущості професій. Згідно з цим відбувається зміна образу професії у свідомості людей. Виходячи з того, що об'єктивною вимогою сучасного стану розвитку суспільства є освіта протягом життя, функціональний діапазон професійної орієнтації значно розширюється, стає складовою стратегії життєтворчості, а також виконує функцію соціальної терапії, необхідної для виживання і адаптації людини в нових реаліях сьогодення.

Крім того, світ праці в його феноменологічній концептуалізації є складноструктурованим. Життєві цикли представлених у ньому професій є різними, так само як і їхній соціальний статус. Так, існують транстемпоральні професії, які зберігаються попри усі модернізаційні зрушення та радикальні культурні зміни (наприклад, професії лікаря, вчителя, будівельника тощо), історично віджиті, безперспективні та перспективні. Ефективна профорієнтація та перспективна професійна освіта в динамічному суспільстві ризику передбачає

здійснення селекції професій, конструювання освітньо-професійної реальності.

Досить цікавим є той факт, що в рейтингу сучасних перспективних професій лідирують ті професії, опанування якими в більшій ступені потребує не стільки освіти, скільки – покликання. Зрозуміло, що не в одному вузі не навчать мистецтву продавати. Отже, вибір професії за покликанням сприяє виникненню інтересу, що не тільки допомагає краще засвоїти основи професії, спонукає до розвитку та самореалізації, але й мінімізує ризики, пов'язані з необхідністю постійної адаптації людини до сучасних вимог професійної діяльності. Тож усвідомлення свого покликання є головною задачею профорієнтації. Усвідомлення свого призначення нашоухується на уявлення про престижність, моду, «краще життя». Так, за часи незалежної України жебрацьке становище вчителів, лікарів, інженерів міцно ввійшло до свідомості людей, набуло певної нормативності. Хоча саме люди цих спеціальностей із давнього часу складали середній клас, їх вважали інтелігенцією. І багато в чому саме від них залежала доля нації.

Перехід від індустріальної доби до постіндустріальної загострює розбіжність між модерним ідеалом зазначених професій та постмодерною структурованою дійсністю. Як підкреслює М. Култаєва; «нехтування цією розбіжністю, ігнорування загроз, що походять від неї, у суспільстві ризику може призвести до загроз цивілізаційного рівня» [3, с. 27]

Хотілося б особливо підкреслити, що сучасний світі праці, має низку характерних ознак: різке зниження рівня життя, офіційне і приховане безробіття, поглиблення галузевих диспропорцій зайнятості, посилення міграційних процесів. Тож *важливим для адаптації у цьому світі стає саме процес пошуку смислу*, де окремі (вже знайдені) смисли – це лише етапи процесу, а сам процес стає головним смислом і це є життя, життя як процес, а не як «досягнення». Аналізуючи даний аспект проблеми стосовно професійного самовизначення, М.С. Пряжніков визначає такі варіанти смислу. Перший – це

пошук такої роботи чи професії, яка дає можливість отримувати заробіток (суспільну оцінку праці) по справедливості, тобто відповідно до затрачених зусиль. Цей аспект пошуку смислу в праці розглядався ще Платоном, який вважав що у справедливому суспільстві внесок людини до суспільства повинен відповідати винагороді. К. Маркс поставив проблему «відчуження праці від капіталу», виділив два аспекти труда: «живу працю», як діяльність та можливість багатства, і «абстрактну працю» виражену у вартості, у капіталах. Через несправедливий розподіл багатства стає так, що той, хто трудиться, має мало грошей (тільки на підтримку свого існування), а нероба стає багатієм. Це стає тому, що труд існує в двох аспектах і його можна незаслужено «відчужити» від справжнього працівника. Таким чином, важливою стає не сама праця, а можливість перерозподілу її результатів.

Другий варіант смислу М.С. Пряжніков, слід за К. Марксом і Е. Фроммом, розглядає ставлення до праці з любов'ю. Так, Е. Фромм визначає продуктивний характер (кінцева мета розвитку особистості). Це здібність людини до продуктивного логічного мислення, любові і праці. Продуктивна праця забезпечує можливість виробництва предметів, необхідних для життя, завдяки творчому самовираженню.

Третій варіант смислів – це почуття власної гідності, тобто при виборі професії людина свідомо чи інтуїтивно орієнтується на те, що може йому дати професія для підвищення почуття власної значущості.

Останнім варіантом смислу професійного самовизначення М.С. Пряжніков визначає прагнення до елітарності. Цей смисл стає найбільш актуальним саме в епоху соціально-економічних перебудов, коли на перший план виходять не творчі, висококваліфіковані спеціалісти, які ефективно працюють в умовах стабільності, а люди, які вміють швидко адаптуватися у кон'юнктурі ринку праці, що швидко змінюється.

Отже, пошук смислу праці може змінюватись залежно від багатьох чинників: особистісних якостей, виховання, освіти, соціально-економічного стану суспільства, але наявність

стількох варіантів дає змогу людині на кожному етапі професійного самовизначення знаходити свій особистісний смисл, відчувати життя як процес, знаходити все нові можливості не тільки адаптації, а і реалізації свого потенціалу у сучасному суспільстві.

Однак, як зазначалось вище, соціально-економічні умови сучасного стану розвитку економіки держави, потребують не тільки врахування екзистенціально-антропологічного виміру професійної орієнтації та професійної освіти, а й виваженого прагматичного підходу. Щоб дотримуватися балансу між суспільними потребами і можливостями та домаганнями особистості, необхідно навчити учнівську молодь чинити раціональний вибір.

Методологічні засади такого вибору з чітко визначеною антропологічною складовою, представлені відомою формулою RREEMM (resourceful, restricted, expecting, evaluating, evaluating, maximizing man), яку запропонував американський економіст М. Олсон, [4, с. 166 – 167]. Це модель винахідливої, обмеженої в свої ресурсах, оцінюваної і передбачуваної людини, яка прагне мінімізувати свої ризики. Раціональний вибір як методологічний підхід має значний потенціал для обґрунтування змісту і організаційних форм профорієнтації, а також професійної освіти, мережа якої не може створюватись спонтанно. Треба зазначити, що в постіндустріальному суспільстві з притаманною йому децентралізацією і тенденцією постійного створення ризиків саме прагматизація профорієнтації учнівської молоді може сприяти мінімізації освітніх, економічних та соціальних ризиків, пов'язаних з самореалізацією особистості у світі праці. Разом із тим, надмірна прагматизація може спричинити відставання профорієнтації і професійної освіти від темпів модернізації суспільства та розвитку його продуктивних сил, а також ігнорує людський чинник. Саме екзистенційно-прагматична стратегія профорієнтації дозволяє мінімізувати ризики під час здійснення вибору професії та у професійній самореалізації особистості.

XX століття сформувало новий соціальний тип людини, яка «загубилася у власному житті» [6], що, у свою чергу, підсилює необхідність не тільки психологічного, але й філософського осмислення проблем реалізації особистості у професійній сфері. Слід зазначити, що за останні десятиліття, все більш популярними стають техніки НЛП при досягненні життєвого успіху, згідно з якими достатньо усміхнутися, назвати «шефа» на ім'я, чи потиснути руку (техніки). На відміну від технік маніпулювання філософсько-психологічний аналіз вибудовування професійної кар'єри в сучасному суспільстві потребує розгляду профорієнтації як структурного компоненту мистецтва жити. Як зазначає Н. Степаненко, «головне завдання філософії мистецтва жити – не встановлювати правила і давати готові рецепти, а формувати оптативні пропозиції, відкривати нові можливості життєвого самовибору і самоздійснення» [6, с. 56].

У сучасних умовах теоретична рефлексія мистецтва жити набуває міждисциплінарного характеру і здійснюється засобами педагогіки, психології, соціології, що актуалізує у філософії мистецтва жити потребу у здійсненні міждисциплінарних синтезів і покладає на неї додаткові світоглядні і методологічні функції. Особистість розглядається як суб'єкт життєтворчості, суб'єкт, який володіє культурою самотворення і толерантного ставлення до іншого, навіть Чужого (Б. Ванзепорейс), поновлюючи цю культуру протягом усього життя.

Треба зазначити, що проблема творчості в роботі людини над собою привертала увагу багатьох дослідників: філософів, психологів, педагогів. Ще Г. Гегель визначав, що «індивід повинен піднятися на таку ступень розвитку, щоб протиставити себе загальному» [1, с. 82].

Аналіз життєвого шляху і творчості одним із перших у вітчизняній науці зробив В.А.Роменець. Він вважав, що творчість життя розриває формальний причинно-наслідковий зв'язок життєвого шляху, відкриває можливість вчинкам як унікальним граничним переживанням, що поєднують у собі

завершення одного етапу особистісного розвитку і початок наступного [5].

Особливої уваги потребує концепція життєтворчості Л. Сохань. Вона вважає, що «особистість стає творчою людиною не тільки в результаті професійної і загальної підготовки її до праці і життя, але й завдяки особистісному самостворенню, саморозвитку» [2, с. 392]. Особливо важливим, на наш погляд, є оволодіння такими компонентами життєвої компетентності як: самостійне набуттям якостей, що необхідні для творчої побудови власного життя; оволодіння системою засобів методів і технологій, що сприяють конструюванню і здійсненню життя. Це дає можливість говорити про єдність життєвої компетентності, творчості і самовдосконалення, про залежність творчого ставлення до життя від результатів роботи людини над собою [2, с. 393].

Основні характеристики життєтворчості визначає І. Єрмаков. На його думку, це осмислення людиною свого призначення, свідомий вибір життєвих цілей і оформлення їх у життєву програму, наявність необхідних умов для самореалізації сутнісних сил, рівень соціальної і психологічної зрілості, відповідальне ставлення до свого життя і самого себе [2, с. 5].

Висновки, рекомендації і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, сутність професійної самореалізації людини в суспільстві ризику полягає в постійному балансуванні між перспективами, які відкривають ризики, надаючи шанси і створюючи обмеження. Шанси професійної реалізації, що виникають у процесі формування і розвитку інформаційного суспільства, мають амбівалентний характер: з одного боку, констатують простір для самореалізації та самоздійснення у світі професії, а з іншого, призводять до професійного відчуження особистості. Неможливість нормальної біографії, яка передбачає одну професію на все життя, змушує людину постійно робити вправи, змінювати свою життєву і професійну орієнтацію. Зміна професійної і життєвої орієнтації з «мати» на «бути» завжди пов'язана з ризиком втрати

соціального статусу, матеріального благополуччя, захищеності тощо. Саме тому, нагальною потребою сьогодення є модернізація освітньо-виховного процесу та вибудовування стратегії безперервної освіти та освіти протягом життя.

Список використаних джерел:

1. Гегель Г. Энциклопедия философских наук. Т.3. Философия духа / Георг Гегель; Отв. ред. Е. П. Ситковский. Ред. коллегия: Б. М. Келров и др. – М. : «Мысль», 1977. – 471 с.
2. . Життєва компетентність особистості: Науково-методичний посібник / За ред. Л.В. Сохань, І.Г. Єрмакова, Г.М. Несен. – К. : Богдана, 2003. – 520 с.
3. Култаєва М.Д. Вчитель як професія та покликання / М.Д. Култаєва // Науковий вісник. – (Серія «Філософія») / Харк. нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. – Харків : ХНПУ, 2009. – Вип. 20. – С. 26–31.
4. Култаєва М.Д. Західноєвропейська теоретична соціологія ХХ століття / М.Д. Култаєва, І.І. Шеремет [за редакцією Бакірова В. С.] – Харків : Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2003. – 296 с.
5. Роменець В.А. Психологія творчості : [навч. посібник] / В.А.Роменець. – К. : Либідь, 2001. – 288 с.
6. Степаненко Н.Б. Мистецтво жити у суспільстві ризику: філософсько-освітній вимір: дис. на здобуття наук. ступеня кандидата філос. наук: спец. 09.00.10 – філософія освіти / Н.Б. Степаненко – Х., 2010. – 221с.
7. Sloterdijk Peter. Du must dein Leben aendern. – Frankfurt am Main: Suhrkamp. 2009. – 723 p.

Л.Л. Дворниченко

ФИЛОСОФСКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ САМОРЕАЛИЗАЦИИ ЛИЧНОСТИ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ ТРУДА

В статье анализируются возможности функционального диапазона профориентации как составляющей стратегии жизнетворчества личности. Подчеркивается, что современная профориентация выполняет функцию социальной терапии, которая становится необходимой для выживания и адаптации человека в новых социальных реалиях. На этой основе доказывается необходимость экзистенциально-прагматических стратегий профориентации. Раскрываются особенности динамизации выбора, реализации профессиональной деятельности и смены профессии, как

факторов которые существенно влияют на качество жизни человека. Рассматривается необходимость формирования принципиально новой системы профориентации, а также возможностей прогнозирования перспектив будущей жизни.

Ключевые слова: профессиональная ориентация личности, самореализация, искусство жить, жизнетворчество, мир труда.

L. Dvornichenko

PHILOSOPHICAL-PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF PROFESSIONAL ORIENTATION AND PERSONAL FULFILLMENT IN THE MODERN WORLD OF LABOR

In the article possibilities of a functional range of professional orientation as a component of the person's strategy life-creation has been analyzes. It is emphasized that the current professional orientation serves as social therapy, which becomes necessary for survival and human adaptation to the new social realities. The need for existential and pragmatic strategies of professional orientation has been proved. The peculiarities of person's dynamization choice in the realization of professional activity and change of profession as factors that significantly affect the quality of human life. The necessity of forming a fundamentally new system of professional orientation, as well as ability to predict the future life prospects has been considered.

Particular emphasis is placed on the fact that the world of work in modern society constantly poses new challenges to the profession, which in turn requires the development and implementation of new strategies of professional orientation activities. The realization of requirements for professional activity is possible especially in the educational space, which allows adapting human in conditions of deep social and cultural transformations caused by formation of the informational society. Moreover, informational technologies, concealing anthropological implications dictate the necessity of transition to a new system of professional education, which is capable to generate response to the challenges of modern society.

It is emphasized that professional orientation in hypothetical realities of a knowledge society becomes dynamic and flexible, able to coordinate the needs of society on the potential of personality which is possible only in conditions of continuous education. The basic tendencies of personal fulfillment in the world of labor in modern and post-modern societies, namely the extension of the vertical and horizontal dimensions of professional self-realization, forming a virtual plural professional identity, professional reorientation, the origins of which are laid is the education system have been revealed.

Keywords: professional orientation of personality, selfrealization, art of living, lifecreativity, the world of labor.

Надійшла до редакції 02.06.2015 р.